

Модуль 4

Судово-психологічна та судово-психіатрична експертизи у справах ГЗН/СНПК

Урок 2

Огляд окремих питань щодо призначення та проведення судово-психіатричної експертизи у справах ГЗН/СНПК.

Спікерки: Олена Козерацька — докторка медичних наук, головна судово-психіатрична експертка ДУ"Інститут судової психіатрії МОЗ України".

Лілія Олійник — адвокатка, тренерка, фасилітаторка діалогів, членкиня Асоціації жінок-юристок України "ЮрФем".

План конспекту:

1. Предмет судово-психіатричної експертизи та питання, що можуть бути винесені на її дослідження;
2. Можливості судово-психіатричної експертизи щодо встановлення, чи мала потерпіла на момент вчинення щодо неї правопорушення психіатричні порушення, чи має вона їх станом на зараз і чи пов'язані вони з вчиненням щодо неї насильством;
3. Підстави проведення комплексної психолого-психіатричної/ медико-психіатричної експертиз.

*За аналогією до відео уроку, цей конспект є компіляцією коментарів експертки та адвокати.

01

Предмет судово-психіатричної експертизи та питання, що можуть бути винесені на її дослідження.

Судово-психіатрична експертиза — це науково-практичне дослідження, що здійснюється за постановою уповноважених органів або за ухвалою суду судово-психіатричним експертом з метою відповіді на питання, що виникають під час провадження адміністративних, кримінальних та цивільних справ з приводу психічного стану особи.

Згідно із п. 10 «Порядку проведення судово-психіатричної експертизи» предметом СПЕ є психічний стан особи у певні юридично значимі проміжки часу. Психічний стан особи у певні юридично значимі проміжки часу визначається з метою надання відповіді на запитання, поставлені особою або органом, який залучив експерта, або слідчим суддею чи судом, що доручив проведення експертизи.

Об'єктами судово-психіатричної експертизи можуть бути потерпілі особи, матеріали кримінальної спра-

ви, медична документація, письмова продукція підекспертних та ін.

Основними питаннями, що можуть бути винесені на дослідження СПЕ є наступні:

1. Чи страждала потерпіла на будь-який психічний розлад у період кримінального правопорушення вчиненого відносно неї?
2. Чи могла потерпіла особа за своїм психічним станом розуміти характер і значення вчинених відносно неї кримінальних дій?
3. Чи має потерпіла у даний час будь-який психічний розлад? Якщо так, то в якому причинно-наслідковому зв'язку знаходиться цей психічний розлад з вчиненим відносно неї кримінальним правопорушенням?

Судово-психіатрична експертиза може встановити прямий причинно-наслідковий зв'язок між кримінальним правопорушенням вчиненим відносно потерпілої особи та наявним на теперішній час психічним розладом. Експерт психіатр використовує методики дослідження згідно стандартів доказової медицини, затверджених клінічних протоколів, розроблених відносно кожного психічного розладу згідно МКХ-11.

02

Можливості судово-психіатричної експертизи щодо встановлення, чи мала потерпіла на момент вчинення щодо неї правопорушення психіатричні порушення, чи має вона їх станом на зараз і чи пов'язані вони з вчиненим щодо неї насильством.

Кейс

Потерпіла зазнала сексуального насильства. Слідчий ініціює проведення судово-психіатричної експертизи і наполягає на додатковому зборі даних про потерпілу від її рідних/друзів/сусідів і допит таких. На підставі чого проводиться судово-психіатрична експертиза і чи необхідні тоді такі дані від інших осіб?

Для початку важливо означити, що предметом судово-психіатричної експертизи є психічний стан особи у певні юридично значимі проміжки часу. Це важливо з метою надання відповіді на запитання, поставлені особою або органом, які залучили експерта, або слідчим суддею чи судом, що доручив проведення експертизи.

Відповідно експерт оцінює психологічний стан, а не її "характер", "репутацію" або її поведінку у побуті. Судово-психіатрична експертиза проводиться виключно на підставі матеріалів кримінального провадження, коли виникає потреба встановити психічний стан особи або його вплив на здатність цієї особи усвідомлювати значення своїх дій або керувати ними.

Зазвичай для проведення такої експертизи експертам надають:

- медичну документацію;
- результати попередніх психіатричних чи медичних оглядів (якщо вони є);
- матеріали справи, що описують обставини події;
- протоколи та, бажано, відеозаписи допитів потерпілої;
- інші документи, які безпосередньо стосуються її психічного стану.

Тому додаткові «побутові» дані від оточення не є необхідними. Суб'єктивні судження третіх осіб про поведінку, характер, спосіб життя чи «звичний стан» потерпілої не є медичними даними з точки зору права та не визначають наявності або відсутності психічного розладу.

При цьому, виникає питання про статус збору даних про потерпілу від її рідних/друзів/сусідів.

Кримінальний процесуальний кодекс України визначає, що доказами в кримінальному провадженні є фактичні дані, отримані у передбаченому цим Кодексом порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявності чи відсутності фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню. А показання – це відомості, які надаються в усній або письмовій формі під час допиту підозрюваним, обвинуваченим, свідком, потерпілим, експертом щодо відомих їм обставин у кримінальному провадженні, що мають значення для цього кримінального провадження. З аналізу змісту [статті 91 КПК України](#) безпосередньо дані про потерпілу від її рідних/друзів/сусідів не відносяться до переліку обставин, які підлягають доказуванню. Звісно залежно від обставин справи певні свідчення можуть мати значення і за потреби слідство може збирати інші докази, але вони не є умовою призначення або проведення судово-психіатричної експертизи.

Судово-психіатрична експертиза не ґрунтується на соціальних характеристиках потерпілої та не вимагає сторонніх оцінок її поведінки.

Звертаємо увагу!

При цьому, часто збір свідчень про потерпілу від родичів чи знайомих перетворюється на оцінювання особистості, приватного життя або поведінки потерпілої, що: не має стосунку до факту насильства; не потрібне для проведення експертизи; створює ризик вторинної травматизації; може стати підставою для стигматизації або дискредитації потерпілої та порушувати її конфіденційність.

Відповідно призначати СПЕ слід на підставі матеріалів кримінального провадження, а не суб'єктивних оцінок рідних та сусідів. Питання, які апелюють до «моральної оцінки» потерпілої чи її приватного життя, не стосуються предмета доказування, не входять до меж спеціальних знань експерта та є методологічно некоректними.

При цьому, призначаючи таку експертизу слід обов'язково пояснювати потерпілій її мету, порядок та процедуру проведення, аби мінімізувати травматичний вплив чергового кроку в межах здійснення досудового розслідування.

Підстави проведення комплексної психолого-психіатричної/ медико-психіатричної експертиз.

Комплексна **психолого-психіатрична** експертиза, серед іншого, може бути доцільна при обстеженні малолітньої та/або неповнолітньої особи і призначається для визначення психічного розладу, який виник внаслідок вчинення відносно потерпілої особи кримінального правопорушення, а також вирішення наступних питань:

1. Чи могла неповнолітня особа ПІБ, виходячи з її вікових та психологічних особливостей, правильно розуміти характер та значення скоєних щодо неї дій?
2. Чи здатна особа, з урахуванням вікових особливостей, правильно сприймати обставини, що мають значення для провадження, та чи може надавати щодо них відповідні свідчення? Важливо пам'ятати, що оцінка правдивості показань не входить до компетенції експертів, а така практика в цілому суперечить потерпілоорієнтованим підходам.
3. Чи відповідає психологічний розвиток неповнолітньої особи її віку?

Комплексні **судово-психіатрична** та **судово-медична** експертизи призначаються для визначення психічного стану потерпілої на період кримінального правопорушення, вчиненого відносно неї та діагностики психічного розладу, який виник внаслідок вчинення відносно потерпілої кримінального правопорушення- це визначають судові психіатри, встановлення ступеня психічних порушень, які отримала потерпіла особа внаслідок вчинення відносно неї кримінального правопорушення- це визначають судові медики. Комплексні експертизи можуть мати реальну користь лише тоді, коли вони допомагають слідству з'ясувати психологічні або психіатричні наслідки насильства, а не досліджувати особистість потерпілої або про всяк випадок.

Комплексна **психолого-психіатрична** експертиза важлива, коли є обґрунтовані дані вважати, що:

- потерпіла могла перебувати у стані гострої або тривалої психотравми;
- є підозра на розлади, що виникли внаслідок насильства (наприклад, посттравматичний стресовий розлад, тривожні або дисоціативні реакції);
- психологічний стан потерпілої міг впливати на її здатність сприймати події;
- необхідно визначити наслідки примушування, контролю, залежності або дії психоактивних речовин, якщо вони застосовувалися кривдником.

Комплексна **медико-психіатрична** експертиза часто призначається коли є дані або підозри, що потерпіла могла зазнати фізичної шкоди, впливу токсичних чи психоактивних речовин або насильство мало медико-біологічні наслідки, коли є потреба в знаннях з медицини, психіатрії, психології чи інших галузей. Або у справі важливо встановити ступінь шкідливості для здоров'я, зокрема унаслідок застосування препаратів чи примусу до їх вживання.

Такі комплексні експертизи мають сенс тоді, коли вони спрямовані на встановлення наслідків насильства

- психологічних, психіатричних або медичних, — а не на оцінювання особистості потерпілої. Психолого-психіатричні експертизи доцільні для аналізу впливу травми, примусу чи психоактивних речовин на сприйняття та психічний стан, тоді як медико-психіатричні - для визначення шкоди здоров'ю та її ступеня. Ключовим є збереження потерпілоорієнтованого підходу: фокус має залишатися на діях кривдника і наслідках цих дій, без стигматизації чи перенесення відповідальності на потерпілу.

Кейс

Жінка, перебуваючи у шлюбі з чоловіком дізналася, що він підсипав їй у їжу та напої невеликі дози наркотичних препаратів, про що вона не знала. При цьому чоловік пояснює це метою отримання необхідної поведінки від неї під час інтимної близькості між ними. В подальшому вона дізналася, що він використовував її стан для переконання вкладати її власні заощадження в його бізнес. Чи може СПЕ надати відповідь про те, чи могла потерпіла в силу свого віку, рівня розвитку або психологічного стану правильно розуміти характер і значення вчинюваних з нею дій; чи мала потерпіла можливість чинити опір примушуванню до вживання наркотичних засобів чи психотропних препаратів; чи завдана шкода здоров'ю заявниці? Якщо так, то які дані має надати слідчий?

У ситуації, де потерпілій таємно вводили наркотичні або психотропні речовини, судово-психіатрична експертиза може бути доречною щодо таких моментів:

- чи могла потерпіла внаслідок психічного стану, спричиненого дією препаратів, усвідомлювати характер і значення дій, що з нею вчинялися;
- чи мало місце порушення вольової сфери, тобто здатності приймати самостійні рішення та протистояти впливу;
- чи настали психічні розлади або патологічні стани як наслідок систематичного впливу психоактивних речовин.

Ці питання **відповідають предмету судово-психіатричної експертизи.**

Якщо ж говорити про питання, які є юридично некоректними, і навіть неприпустимими, в т.ч. з огляду на предмет судово-психіатричної експертизи, то прикладами можуть бути такі формулювання:

- про «можливість чинити опір» у фізичному чи поведінковому сенсі;
- про «правильність» рішень або поведінки потерпілої;
- про добровільність сексуальних дій через призму активної або пасивної поведінки потерпілої.

Такі питання:

- не належать до психіатричної компетенції;
- суперечать сучасному розумінню складів злочинів проти статевої свободи;
- створюють ризик зміщення фокусу з дій кривдника на поведінку потерпілої.

Підсумовуючи, судово-психіатрична експертиза застосовується тоді, коли існує потреба оцінити психіч-

ний стан особи та його вплив на здатність усвідомлювати значення дій або керувати ними. Вона не є інструментом оцінювання поведінки, рішень чи моральних якостей потерпілої і не може підміняти собою правову оцінку події.

Для проведення експертизи надаються ті матеріали, що мають певний статус у кримінальному провадженні, і в жодному разі СПЕ не може ґрунтуватися на побутових характеристиках або судженнях третіх осіб. Ключовим є правильне формулювання запитань: вони мають стосуватися психічних наслідків насильства, психічних станів, причинно-наслідкового зв'язку, а не «здатності до опору» чи «правильності поведінки».

Коректне використання судово-психіатричної експертизи дозволяє отримати надійний доказовий матеріал, водночас захищає права потерпілої, запобігає вторинній травматизації та стигматизації, і зберігає фокус кримінального провадження на діях кривдника та їхніх наслідках.

Пам'ятаймо, що в **центрі уваги завжди залишається людина.**

Цей відеокурс розроблений Асоціацією жінок-юристок України "ЮрФем" за підтримки проєкту "Підтримка інклюзивного відновлення для забезпечення стійкості та безпеки людей в Україні", що фінансується Урядом Японії та впроваджується Програмою розвитку ООН (ПРООН) в Україні.

Думки, висновки чи рекомендації належать авторкам цього відеокурсу, і не обов'язково відображають погляди Уряду Японії, Програми розвитку Організації Об'єднаних Націй чи інших агенцій ООН.

Відеокурс розроблений також у співпраці з Physicians for Human Rights.